

היסטוריה ודוקטרינה

ב"מן ה'הגנה'

לצבא הגנה

על ספרו של מאיר פעיל
"מן ה'הגנה' לצבא הגנה"

סא"ל (מיל') ד"ר אלחנן אורן

ספרו של מאיר פעיל הוא תרומה חשובה וראשונית להיסטוריה הצבאית של היישוב והמדינה. הראשוני שבמחקרו הוא העיון הצבאי-מקצועי בסוגיות פיקוד ומטה של התפתחות ה"הגנה" שבמחתרת ושל גלגולי התמורה שחלו בה תוך כדי מלחמת העצמאות עד כינונה כצה"ל.

כל הניגש למחקר בסוגייה כלשהי בתולדות ה"הגנה", ואף בתולדות אצ"ל ולח"י, יכיר בחשיבות התשתית המחקרית שיצקו יהודה סלוצקי וחבריו במערכת של "ספר תולדות ההגנה" (להלן – הגנה). פעיל הסתמך לא במעט על ספריסוד זה, אף כי לא נמנע מלחלוק עליו. הסתמכות זאת אפשרה לו להתרכז בתקופות ובנושאי מחקר שייחס להם, ולדעתי בצדק, חשיבות צבאית-מקצועית יתרה.

מבחינה תקופתית דן הספר בעיקר בשתיים-עשרה השנים שלמן פרוץ המרד הערבי ועד כינון צה"ל, כאשר ה"הגנה" עמדה במבחי הקרב העיקריים שלה.

מבחינה נושאית בחר המחבר לדון בהתהוות הפיקוד העליון – המפקדה הארצית (המ"א) והמטכ"ל – ובהקמת הכוחות הניידים-ארציים, ששיקפו את הדינמיקה הצבאית של ה"הגנה".

ראוי להבחין בין שני היבטים עיקריים של סוגיית הפיקוד העליון:

- הארגון הצבאי בדרגו העליון, כמפקדה וכמטה כללי לכוחות.
- זיקת הפיקוד הצבאי למרות ההנהגה הלאומית-מדינית.

נראה לי, שפעיל נהג נכונה גם בכך שהתרכז בהיבט הראשון, ואכן הרבה לתרום בריכוז המידע על המ"א והמטכ"ל ובניתוחו. סוגיית המרות והשליטה האזרחית הייתה מצדיקה מחקר לעצמה, ונראה שכאן זקוק ההיסטוריון לשיתוף פעולה מחקרי עם מדעני החברה והמדינה ועם

משפטנים, מה עוד שמדובר בזיקת ה"הגנה" לגופים אורחיים מתוך הכרה במרותם ונאמנות ללא סייג להנהגתם. כשנות העשרים סרה ה"הגנה" למרות "הסתדרות העובדים", שנהגה כ"מעמד בדרך לעם", ואחרי מאורעות תרפ"ט עמדה לפקודת מוסדות היישוב והתנועה הציונית, שנהגו כ"עם בדרך למדינה". על הקשיים המחקריים, שאליהם נקלע פעיל, אפשר לעמוד מעיסוקו במשבר שהיה כרוך בביטול ה"מפקדה הארצית", בעת שהוקמה "מנהלת-העם" לקראת הכרות העצמאות (פעיל, עמ' 95-97).

נראה שכאן נדרשה הבחנה חדה בין ההיבט הארגוני-צבאי ובין ההיבט הציבורי-מפלגתי, ובייחוד בשעת המעבר מימי טרם-מדינה לממשל ריבוני, בעיצומה של המלחמה. מה עור שניכר כאן היעדרם של מקורות חיוניים, ובכללם יומן בן-גוריון בשלמותו והפרוטוקולים של מנהל העם.

הקורא את דיונו המקיף של פעיל בהתפתחות כוחות-ההגנה הניידים, עלול להסיח דעתו מן העובדה, שבעיקרה הייתה ה"הגנה" כוח מיליציוני-סטטי להגנה מקומית ומרחבית; כדברי פעיל, זה היה היסוד ה"דומיננטי" (פעיל, עמ' 131). לא זו בלבד אלא שמערך ההגנה המרחבית, שהיה מושתת על הנכונות והכוננות של רכבות חברים וחברות בערים, כמושבות וביישובים השיתופיים – הוא שנתן ל"הגנה" יכולת לרכז כוחות ניידים ולהפעילם במקום ובזמן שרצתה לפעול התקפית. באזורים שעדיין לא בוסס מערך כזה עד מלחמת העצמאות, ובראש וראשונה בנגב, לא היה מנוס מלרתק לקרקע, למשימת מגנה, חלק מהפלמ"ח, וכך קמה "חטיבת הנגב" (פעיל, עמ' 224, 230-232, 330-331).

כשפעיל דן בפירוט רב בהתפתחות הפלמ"ח מפרוץ המלחמה, הוא פוסח על כוח מגויס ונייד אחר, שבראשית המלחמה פתר בעיות, של כוח נייד מגויס, ובעצם קיומו ובפעולתו המקומית-מרחבית הקל על ריכוז כוחות פלמ"ח למשימותיו הייחודיות. הכוונה היא לנוטרי "משטרת היישובים העבריים". למרות כפיפותם הפיקודית-פורמלית של הנוטרים לשלטון הבריטי, יכלה ה"הגנה" לסמוך על הפעלתם בתוך מרחב היישובים. יתר על כן, נשקם שימש למעשה את ה"הגנה" והיווה חלק ניכר מנשק המגן (הגנה ג', עמ' 1247).

מה היה הכוח הסדיר-המגויס שעמד בפועל לרשות הנהלת הסוכנות כשפרצה המלחמה? – פחות מ-4,500 איש: • "המנגנון", סגל הקבע המצומצם, מנה כ-560 איש, מהם כ-170 נוטרים (יומן ב"ג, 8 באוקטובר 1947).

- הפלמ"ח, חברים וחברות, לרבות אנשי ה"מוסד" וה"גרעונים" בחו"ל, מנה כ-2,100 (ס' הפלמ"ח א', עמ' 862).
- משטרת היישובים העבריים – כ-1,800 מתוך כ-3,000 נוטרים (הגנה ג', עמ' 1301).

משטרת היישובים, שקיומה בדיעמל מאז שיא כוחה במרד הערבי, היוותה אפוא כמחצית הכוח המגויס, שנשא עם הפלמ"ח בעול עד התגייסות היישוב.

דומה שבכמה תחומים ככל האקדמאי, ד"ר פעיל, את ידיו ו"כבש את יצרו" הספונטני-טבעי של "מאירקה". כך השקיע עצמו בסוגיות ארגון ומבנה, עד כדי כך שקיפח את תיאור פעולתם של גופים אלה במבחים מבצעיים. ניטול את ליל הגשרים (16-17 יוני 1946), המבצע הנרחב והמסועף ביותר במאבק (פעיל, עמ' 217). כיצד שלט מטה הפלמ"ח בפעולה מתואמת כל-ארצית זאת?

רבות שקד פעיל על דגמי המבנה המפורטים וה"מתושבים" – אכן, מלאכת מחשבת, ועור נאמן לכל חוקר. אולם האישים שעמדו בראש ה"הגנה", שעיצבו והנהיגו, מטבע ברייתם לא ניתן ל"תשבץ" אותם ואת פעולתם ב"מסגרת". לדוגמה, האם יצחק שדה היה "רק" מפקד הפו"ש, הפו"ם, "קצין המטה לפעולות מיוחדות" (פעיל, עמ' 180). מפקד הפלמ"ח ורמטכ"ל? אך מה לו ולתכנון ההתיישבות באצבע הגליל ב-1940? ומה מקומו של אליהו גולומב? האם די לציין שהיה חבר המפקדה הארצית? והרי אל אליהו פונה הרמטכ"ל יעקב דוסטובסקי-דורי בצר לו, ולא אל הרמ"א משה סנה (פעיל, עמ' 62). אליהו דיוקא חשש מפורמליזם "סדיר", ונהג לומר ש"הסדר הורס אותנו".³ כשהספידו ישראל גלילי, אמר שהיה "המנהיג של תנועת ההגנה" (הגנה ג', עמ' 837). ועלון הפלמ"ח כתב שהיה "המצביא הבלתי מוכתר" (שם, עמ' 839).⁴ או ניטול מפקד ואיש מטה כיוסף רוכל-אבירד. פעיל מזכיר את חלקו בעליית אחת עשרה הנקודות בנגב במוצאי יום הכיפורים תש"ז (5-6 אוקטובר 1946), כשימש סגן הרמטכ"ל (פעיל, עמ' 69, 82). אך אינו מזכיר את תכנית ההתיישבות הרב-שנתית שהכין יחד עם רפאל לב.⁵ לכאורה היה הנושא מסור בידי "הלשכה לארגון ותיכון" (פעיל, עמ' 48), ומה לרוכל בה? אך כבר אחרי תרפ"ט, וביתר שאת מפרוץ המרד הערבי בפרצ'י, היתה ה"הגנה" מעורבת בתכנון ובביצוע של האסטרטגיה היישובית; וחבל שפעילות רצופה זאת,

שרובל מילא בה כל העת תפקידו תכנון וביצוע מרכזיים, אינה "משתבצת" כראוי לה בדגמייה המבנה.

חשוב אפוא להדגיש דווקא שהמסגרות וההגדרות הפורמליות היו די גמישות, או רופפות, בארגון עממיי-ישובי כמו ה"הגנה", ולא שיקפו נכונה את המשקל האישי של ראשיה.

גישה "דוקטרינרית" תורתית נוקט פעיל כשהוא דן בתמורה הרדיקלית שנתבעה מן ה"הגנה" כדי להיערך למלחמה סדירה. מפקדיה נקלעו ל"שנת חשבון נפש" (פעיל, עמ' 218 ואילך), ורבו ה"לבטים הדוקטרינריים" בין שתי אסכולות – ה"בריטית" – "סדירה" של חוזרי הצבא הבריטי, וה"פר-טיונית" של אנשי ה"הגנה" בארץ. פעיל תומך "עדי-הסוף" באסכולת ה"הגנה", וכאן מתפרץ "יצרו" הדוקטרינרי, כשהוא מאשים את בן-גוריון בנטייה לאסכולה הסדירה ובפקפוקים (שם, עמ' 248-253); "חסר" עשתה ההיסטוריה שהקדימה את המלחמה, שאלמלא כן, היה בן-גוריון כופה על צה"ל מתכונת בריטית (שם, עמ' 259-260). כתי-אורטיקן וכותב לטעון לדוקטרינה הנראית לו ולהתפלמס עם נציגי האסכולה האחרת.⁶ אולם העיסוק ה"הלכתי" דוקטרינרי פוגם בתיאורו ההיסטורי-צבאי של ה"מעשה", של המציאות שנוצרה בצה"ל מכוחה של סינתזה פרגמטית-מאלתרת ומפשרת בין שתי האסכולות (וראה דברי ב"ג – פעיל, עמ' 1270). בסינתזה מעשית זאת, שבוצעה בהנהגת בן-גוריון, גברה אסכולת ה"הגנה", הן במטכ"ל הן בפיקוד השדה:

• בראש מרבית אגפי המטכ"ל ניצבו אנשי ה"הגנה", והם ידעו להסתייע בניסיון של ה"סדירים" יוצאי הצבא הבריטי. ראה, לדוגמה, דברי פעיל על מונטי גרין כראש מת"ם (פעיל, עמ' 107).

• הפיקוד על מרבית עוצבות היבשה – החזיתות והחטיבות – ניתן לאנשי ה"הגנה", והמפקדים ה"בריטיים" השתלבו בהן. דוגמה מאלפת לכך היא מפקדת חזית הצפון, שהוקמה ראשונה בעצם ימי המערכה כה בעמק הירדן; המפקד, משה כרמל איש ה"הגנה", הפעיל את מטה החזית בעזרת סגנו ה"בריטי" מרדכי מקלף, ומרבית מפקדי החטיבות שלו היו "בריטיים".

אין בדברים אלה לגרוע מתרומת ה"כריי-טים" – ואנשי המח"ל – בהקמת זרועות האוויר והים, בפיתוח החילות והשירותים,

בהפעלת מערך ההדרכה, ובהחרדת תיאום המטה המבצעי והלוגיסטי בכל הדרגים. על השילוב הפרגמטי יעידו שני אנשי "ההגנה" מובהקים: יוסף אבירד עומד על כך במאמרו "המעבר מה'הגנה' לצה"ל" ("מערכות", 255, עמ' 6-14; ראה שם, עמ' 10); ויצחק רבין, איש הפלמ"ח, מספר על שיתוף הפעולה עם חיים לסקוב אחרי מלחמת העצמאות: לסקוב, "ראש-חור-המחץ בוויכוח הגדול נגד הפלמ"ח", הוא שקרא לרבין להביא את חבריו להדריך בקורס המג"דים. "הבא אותם... נגבש יחד את תורת המלחמה החדשה של צה"ל" – אמר, וקיים מה שהבטיח. (יצחק רבין, פנקס שירות א', תל-אביב 1975, עמ' 85).

משום מה ראה פעיל לסיים את ספרו בפולמוס עם דברים שכתב בן-גוריון ב-1959, שבהם כביכול כפר בכך שצה"ל היה המשך ה"הגנה" (פעיל, עמ' 343). יש בכך "אי עשיית צדק היסטורי", הוא טוען. אך היסטוריון שכך טוען, חייב לשאול ולשקול קודם כל מה עשה בן-גוריון בזמן המלחמה, וכן את מה שאמר וכתב אז, בשעת המעשה? וכאן זועקת ההשמטה: פעיל מזכיר את פקודת היום להקמת צה"ל, שכתב בן-גוריון ב'31 במאי 1948 (פעיל, עמ' 338). אך אינו מסביר מדוע הצבא כונה "צבא ההגנה לישראל".⁷ אף אינו מזכיר את המלים שבהן נפתחה הפקודה: "עם הקמת מדינת ישראל יצאה ה'הגנה' ממחתרת ונהפכה לצבא סדיר" (הגנה ג', עמ' 1599). אגב, בהמשך הפקודה כתב שבלי הניסיון, הנאמנות והגבורה של ה"הגנה" לא היה היישוב עומד במלחמה, "ולא היינו מגיעים למדינת ישראל" (שם, שם). בן-גוריון כרך אפוא המשך בחידוש (כמו פעיל בשם ספרו!)

יתר על כן, פעיל לא הביא דבר מכל מה שאמר בן-גוריון בעת המלחמה על ירושת ה"הגנה", והפלמ"ח בתוכה.⁸ והרי כמה דוגמאות:

• בהפוגה הראשונה, ב'19 ביוני, טען שצריך להנחיל את ערכי הפלמ"ח המתנדב לכל מגוייסי החובה (בהילחם, עמ' 164).

• בהפוגה השנייה, ב'23 ביולי, אמר ש"בלי ירושת ה'הגנה' לא היינו מגיעים עד הלום", אבל "אילו היינו סומכים אך ורק על ירושה זו – היינו אבודים" (שם, עמ' 190). כאן פירט את מורשת ה"הגנה" שהייתה כוח מתנדב, הושתתה על ערכי חברות, חבריה הצטיינו במסירותם ובידיעת הארץ, והרקע

הציוני שלהם "היה נשמת ההגנה וסוד כוחה" (שם, עמ' 191). לעומת זאת הוקיע את ליקוייה: היא חסרה ציור ואימון צבאי, לקו בה המשטר והמשמעת, היא חונכה על התנונות, הייתה מצומצמת לכוחות-יבשה ומרותקת לקרקע, ובכורה הנסיבות נחסמה דרכה למטרה העיקרית – השמדת כוח האויב (שם, עמ' 192-194).

• באוקטובר 1949 כתב "במקום סיכום" למלחמת העצמאות.⁹ ובדברים אלה סיים: "עם הקמת המדינה יצרנו מכשירים וכלים חדשים לביצוע חזון גאולתנו – אולם לכלים ומכשירים אלה יהיה ערך, רק אם נדע לקיים ולהאדיר את ההתנדרבות החלו-צית שהייתה נשמת ההגנה. וחברי ההגנה... – שמור להם ייעוד גדול: להפעים את רוח ההגנה בכל מפעלי המדינה ולהפעיל כושר ההתנדרבות בנוער, בעם וכצבא הגנה לישר-אל". (שם, עמ' 356).

כהיסטוריון, ולא רק כאיש ה"הגנה", ראוי היה לו לפעיל להביא גם דברים אלה, שכוחם עומד להם – ועתה יותר מאז.

הערות

1. פעיל ציין את חשיבות הנוטרויות בימי המרד הערבי, אך העיר שבלמה הקמת כוחות ניידים עצמאיים (פעיל, עמ' 141-142). אין הוא דן כלל בנוטרויות בפרוץ מלחמת העצמאות (לדוגמה, המספרים – פעיל, עמ' 283).
2. ראה בספרי, התיישובות בשנות מאבק, ירוש-לים 1978, עמ' 104-105.
3. יוחנן רטנר, חיי ואני, תל-אביב 1978, עמ' 268, 281.
4. משום מה לא הזכיר המחבר את תפקידו של א' גולומב בהקמת הפלמ"ח, ובמאמצים לקיימו בשעות משבר; ראה ההגנה ג', עמ' 395-396, 400-401; יהודה באואר, דיפלומטיה ומחתרת², ירושלים 1966, עמ' 125-126, 250.
5. ההגנה ג', עמ' 241-242, 1876-1878; ספרי הנ"ל, עמ' 122-130.
6. לאחרונה הציג רא"ל לסקוב את עמדת האסכולה ה"בריטית" – "מערכות", 275, "ההת-נדבות" – גרעינו של צבא יהודי סדיר, עמ' 5-6.
7. לעומת זאת, כדי לטעון נגד ב"ג, הביא דברים שאמר לעתונאי ב'1970 (פעיל, עמ' 251-252, והערה 38).
8. ראה ההגנה ג', עמ' 1599. והערה על הפולמוס המפלגתי על כך – שם, עמ' 1813. אגב, פעיל לא הבחין בין החלטת הממשלה על הקמת צה"ל ב'26 במאי (שם, עמ' 1598), ובין פקודת-היום של ב"ג.
9. דוד בן-גוריון, בהילחם ישראל, תל-אביב תשי"א (להלן – בהילחם).
10. במקורם היו דברי פתיחה לספרו של יוסף אוליפקי, ממאורעות מלחמה, תל-אביב 1949.

דיוק הבאת המטרה לתותחן ולקצר בכך את הזמן הדרוש לכינון.

כוונת חיצונית בהיותה גבוהה יותר מהכוונות הקיימות, תאפשר כיוון על טנקי האויב מאחורי עמדה (בעמדת צריח), ושמירה על המטרה קרוב לצלב גם בזמן התנועה לעלייה לעמדת ירי. בצורה כזאת עשויה הכוונת החיצונית לחסוך בזמן חשיפת הטנק ולשפר את שרידותו.

בכוונת נ"מ רפלקס שהיא כוונת 1:1 (כוונת שאינה מגדילה) יש תאורת צלב ולכן היא מאפשרת ירי על כל מטרה נראית לעין בטווחים קרובים, בליל ירח או בחשכה לא מוחלטת לדוגמה. כוונות הטנק הסטנדרטי יית הן כוונות מגדילות ובשל כך הן חשוכות יותר ולא ניתנות לשימוש. כוונת הנ"מ מאפשרת ירי על כל עצם שרואה עינו של מפקד הטנק ובמגבלת דיוקה. אין הכוונת עשויה לשמש תחליף לאמצעי ראייה כמגבר אור כוכבים, אולם היא עשויה לשפר את כושר הלחימה לאור ירח, אור שעת רמדומים או לאורם החלש של פגזי תאורה.

לוחמה נגד חי"ר המצויד בטילים נ"ט

קיומו של חי"ר מצויד בטילים נ"ט הוא אחד האתגרים שעל חיל השריון לעמוד בהם. כיום התשובה ניתנת בטקטיקת הלחימה המשולבת בה נלחמים הטנקים בשילוב עם חי"ר וסיוע ארטילרי. עם היתרונות של טקטיקה זאת חסרונה הברור הוא הגבלת ניידות ועצמאות הטנק. כוונת חיצונית ופגז נפיץ בעל מרעום קרבה עשויים לעזור בהקטנת מגבלה זאת. פגז נפיץ 105 מ"מ מצויד במרעום הקרבה של חברת "בופורס" מתפוצץ בגובה נמוך לפני פוגעו באדמה,

פחות מ-800 מטרים. בטווחים אלה סיכויי הפגיעה הם בדרך כלל גבוהים בפגז הראשון, והבעיה המרכזית היא הזמן הדרוש להשגת הפגיעה. בטווחים קצרים לא קיימת בעיה של אומדן טווחים או דיוק בכוונת 1:1, (אפיצות של 0.5 אלפית) ומפקד הטנק יכול תוך שימוש בכוונת הנ"מ החיצונית לכוון ולירות מעמדתו הטבעית תוך כדי חיסכון של 2-3 שניות של העברת המטרה לתותחן. בתרגולת הנוכחית מפקד הטנק מכווון את התותח רק בקירוב, ועל התותחן לאתר את המטרה בכוונת שלו ולהסיע שנית את הקנה לעבר המטרה. אם נניח כי הכוונת החיצונית נמצאת מטר אחד מעל הקנה ומתואמת עמו לטווח 300 מטרים, הרי השגיאה עקב אי אומדן טווח היא בממוצע 20 ס"מ (וזניחה לכן בתחום הטווחים שבין 0 ל-850 מטרים לפגז כפגז חלול).

החיסכון בזמן המושג עקב ירי המפקד במקום התותחן הנו משמעותי ביותר ועשוי להגדיל במידה רבה את שרידות הטנק בלוחמה מטווחים קצרים. לזמן הדרוש להשגת ירי יש ערך ממוצע התלוי בנתוני הקרב ופונקציית התפלגות סביב ערך זה. מכיוון שפונקציית התפלגות זאת צרה יחסית, חיסכון של שתיים עד שלוש שניות בזמן השגת ירי הוא משמעותי ביותר.

כוונות הרפלקס הקטנות המצויות בתותחנים נ"מ בקוטר 23 מ"מ, 37 מ"מ ו-57 מ"מ הן מדויקות, בעלות שדה ראייה רחב מאוד, קטנות ממדים (7x13 ס"מ) ואינן מגדילות (1:1). אי לכך הכוונת החיצונית עשויה לעזור למפקד הטנק בהסעת הקנה וכוונת התותחן. שימוש בכוונת עשוי לשפר את

ולכן האפקטיביות שלו נגד חי"ר גדולה בהרבה משל פגזי טנק כמעין או חלול. הכוונת החיצונית מאפשרת למפקד הטנק לכוון בעצמו ולחסוך זמן יקר של העברת המטרה לתותחן. כטכניקה כללית יכול מפקד לכוון בעצמו בעזרת הכוונת החיצונית על צוות הטיל נ"ט, ובמהירות המקסימלית ללא אומדן טווח לירות בהם פגז נפיץ בעל מרעום קרבה. שימוש בצלבים המתואמים לטווחים 1000 או 2000 מטרים מביא להחטאה של פחות משני מטרים או שבעה מטרים מנקודת המכוון על מטרות בטווחים של עד 1500 מטרים או 2500 מטרים בהתאמה. מרעום הקרבה מחפה על אי דיוק זה. החיסכון המושג בזמן הירי עשוי להביא לכך שגם אם הטיל נ"ט כבר נורה, יפגע הפגז הנפיץ בצוות המשגר ועלידי כך יביא להחטאת הטיל. סיכויי הטנק מבוססים על כך שמהירות הפגז גדולה פי חמישה ממהירות הטיל והשמדת צוות השיגור מביאה להשמדת הטיל שנורה.

סיכום ומסקנות

ביסוד ההצעה שהובאה כאן מונחת התפיסה הבסיסית שלכל מערכת נשק יש לתת במידת האפשר, בנוסף לתפקודה העיקרי, כישורי הגנה מתאימים כנגד כל אויביה, וזאת כדי להופכה לעצמאית ובלתי תלויה. כך לדוגמה לפי תפיסה זאת לאנשי השריון יש נשק אישי נגד חי"ר. לחי"ר יש אמצעים נ"ט, ולספינות חיל הים יש תותחים נ"מ. כוונת הדברים היא לנסות ולשכנע את הקורא שלאור היתרונות החשובים הגלויים מים בהצעה ולאור מחירה הצנוע בכסף וכוח אדם, הרי יש לברוק בניסוי רעיונות אלה וליישם בהתאם.